

بایسته‌های تبلیغ در فضای مجازی

از نگاه رهبر معظم انقلاب

محمد مصطفی حسینی *

mmhosseini@noornet.net

چکیده

همه‌گیری فضای مجازی، مفاهیم بسیاری را در زندگی بشر دست‌خوش تغییر نموده است؛ در حوزه تبلیغ دینی، یکی از پربحث‌ترین مفاهیم، تبلیغ دینی در فضای مجازی است. مقام معظم رهبری، به عنوان راهبر جامعه اسلامی در مواجهه با مسائل کلان انقلاب و اسلام، با توجه ویژه به این مسئله در طول سالیان متمادی، رهنمودهای حکیمانه‌ای را در این خصوص بیان فرموده‌اند که بازخوانی، تدوین و دسته‌بندی این سخنان می‌تواند دست‌مایه ارزشمندی برای علاقه‌مندان به حضور در این فضا باشد.

در سند حاضر، با روش مطالعه کتابخانه‌ای ابتدا کلیه فرمایش‌های ایشان که به موضوع تبلیغ، فضای مجازی و تبلیغ مجازی مرتبط بوده، جمع‌آوری شده و سپس، با پالایش مواردی که ارتباط کمتری با موضوع داشته‌اند و کنار گذاشتن موارد تکراری، فیش‌های به‌دست‌آمده دسته‌بندی گردید. در گام پایانی نیز با کنار هم قراردادن فیش‌ها، مفاهیم قابل برداشت از این سخنان استخراج شد و با توجه به ظرفیت محدود این نوشته، بخش مختصری از فرمایش‌های ایشان به عنوان شاهد و راهنما ارائه گردید.

کلیدواژگان: فضای مجازی، تبلیغ مجازی، بایسته‌های تبلیغ، مقام معظم رهبری.

* مدیر اداره مطالعات راهبردی مرکز نور .

مقدمه

گسترش فضای مجازی در زندگی عموم مردم، ابعاد تازه‌ای را به زندگی ایشان بخشیده و هر روزی که می‌گذرد نیز بر عمق آن افزوده می‌شود؛ تاجایی که رهبر معظم انقلاب تأکید می‌کنند که امروز فضای مجازی، به واقعیت زندگی ما تبدیل شده است.

این گسترش، همراه با تغییراتی در روش، اسلوب و محتوای زندگی مردم در ابعاد مختلف زندگی‌شان بوده و تقریباً بر همه شئون زندگی انسان اثر گذاشته است. در این عصر، همه مسائل بشری از فرهنگ، سیاست، اجتماع و اقتصاد گرفته تا مذهب، سبک زندگی و حتی ورزش نیز به نوعی تحت تأثیر و در تعامل با فضای مجازی، مفاهیم خویش را نوبه‌نو در حال معنا کردن هستند.

این تغییرات، مفاهیم بسیاری را نیز در حوزه دین‌داری و تبلیغات دینی، دست‌خوش تغییر نموده و شاید بتوان مهم‌ترین و پُربحث‌ترین موضوع مطرح در این حوزه را بحث تبلیغ دینی در فضای مجازی یا آنچه به اختصار تبلیغ مجازی شناخته می‌شود، دانست.

مقام معظم رهبری، به عنوان راهبر انقلاب و جامعه اسلامی، با نگاه تیزبینانه و با تأملات حکیمانه‌شان در این مسئله، از همان ابتدای دوران زعامت خویش، همواره به مسئله تبلیغ نگاه ویژه‌ای داشته، تقریباً هرساله در این خصوص بیاناتی را ارائه نموده‌اند. همچنین، ایشان هم‌زمان با ورود ابزارهای فضای مجازی و آغاز موج همه‌گیری آن، در خصوص ماهیت، فرصت‌ها و چالش‌های این فضا، نظرات خویش را ابراز کرده و تلاش خویش را معطوف متوجه نمودن مسئولان به وظایف آنها در این باره نموده‌اند. در این میان، یکی از مفاهیمی که به صورت برجسته مورد تأکید ایشان بوده، مسئله تبلیغ مجازی بوده و معظم‌له با تأکید به ارگان حوزه و همچنین مخاطب قرار دادن قشر روحانیت، به اهمیت مسئله توجه داده و وظایف روحانیون را در این باره تبیین کرده‌اند.

در نوشته حاضر، سعی شده است که ابتدا به تبیین نظر رهبر معظم انقلاب در مورد ماهیت تبلیغ دینی و فضای مجازی پرداخته و سپس، به معرفی فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی از منظر ایشان پرداخته شود. در ادامه، با اشاره به تأکید ایشان جهت حضور روحانیون در فضای مجازی، مسائل مورد نظر معظم‌له در مورد مؤلفه‌های ذیل بررسی خواهد شد:

- ضرورت تبلیغ در فضای مجازی؛

- مخاطبان تبلیغ در فضای مجازی؛

- شرایط مبلغ مجازی؛

- محتوای مناسب برای تبلیغ مجازی؛

- آسیب‌شناسی تبلیغ در فضای مجازی.

آنچه در این نوشته مورد اشاره قرار می‌گیرد، تنها بخشی از منظومه نظرات ایشان در این حوزه است و پرداختن به همه آن، مستلزم استفاده از ظرفیت وسیع‌تری همچون نگارش کتاب در این زمینه است.

ماهیت تبلیغ

یکی از بایسته‌های تبلیغ، این است که مبلغان مجازی پیش از دانستن هر مطلب دیگری، با ماهیت تبلیغ آشنایی داشته، از معنا و مفهوم، تاریخچه، اهمیت، شرایط، آثار و الزامات آن مطلع باشند.

مقام معظم رهبری، تبلیغ دینی را به معنای رساندن یک معنای درست به مخاطب تبیین نموده، در این باره می‌فرماید:

«تبلیغ، یعنی چه؟ یعنی رساندن، رساندن چه؟ رساندن یک پیام، یک سخن درست. این، معنای تبلیغ اسلامی است.» (۱)

ایشان تبلیغ را مسئله‌ای نوپدید ندانسته و معتقدند که این تبلیغ، سنتی هزارساله در حوزه‌های علمیه است:

«[تبلیغ]، یک سنت هزارساله است و اگر دوران قبل از هزار سالی که حوزه‌های علمیه و جامعه روحانیت شیعه تشکیل شده است، مورد مطالعه قرار گیرد، در آن زمان هم ما در میان برجستگان و زیدگان علمی شیعه، تبلیغ را مشاهده می‌کنیم؛ لیکن آنچه که روشن و مدون است و می‌توانیم با نام و نشان از آن یاد کنیم، همین مدتی است که حوزه‌های علمیه به وجود آمد. در زمان سید مرتضی (رضوان الله علیه) و شیخ طوسی (رحمه الله تعالی) فقها و علمای بزرگی از حوزه بغداد و سپس حوزه نجف آن روز، به مناطق مختلف اسلامی اعزام می‌شدند و برای تبلیغ و بیان احکام، در آن جاها سکونت می‌کردند.» (۲)

اهمیت تبلیغ

یکی از مسائل دیگری که در حوزه ماهیت تبلیغ دینی باید به آن پرداخت، مسئله اهمیت تبلیغ است. ایشان در خصوص اهمیت تبلیغ دینی می‌فرماید:

«این فن را نباید کوچک گرفت. سخن گفتن در امر دین، جزو شریف‌ترین کارهاست و باید و شاید که شریف‌ترین انسان‌ها و عالم‌ترین و آگاه‌ترین آنها به مسائل اسلامی و عامل‌ترین آنها به احکام شرعی، در این راه قدم بردارند و آن را برای خود افتخاری بدانند.» (۳)

آثار تبلیغ

از نظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، تبلیغ دینی دارای دو اثر بسیار ارزشمند گفتمان‌سازی و جریان‌سازی است و آثار ارزشمند دیگری همچون: رشد اندیشه دینی، به حرکت درآوردن جامعه، وارد میدان شدن ابتکارها، بیان فرصت‌ها و تهدیدها، شناساندن دوست و دشمن، افزایش اعتماد به نفس مردم، گسترش فرهنگ صحیح، افزایش معرفت صحیح در مخاطبان، هشدار به موقع و بیدارباش جامعه، از جمله آثار آن است.

«این گفتمان‌سازی برای چیست؟ برای این است که اندیشه دینی، معرفت دینی در مخاطبان، در مردم، رشد پیدا کند. اندیشه دینی که رشد پیدا کرد، وقتی همراه با احساس مسئولیت باشد و تعهد باشد، عمل به وجود می‌آورد و همان چیزی می‌شود که پیغمبران دنبال آن بودند. فرهنگ صحیح، معرفت صحیح، در مواردی بیدارباش، در مواردی هشدار؛ اینها کارکردهای تبلیغ است؛ آثار و نتایجی است که بر تبلیغ مترتب می‌شود.» (۴)

فضای مجازی

بایسته دیگری که برای مبلغان مجازی، پیش از ورود به این عرصه دانستن آن دارای اهمیت است، آشنایی با فضای مجازی است. لازم است مبلغان با ماهیت، اهمیت و الزامات حضور در این فضا آشنا شوند. رهبر معظم انقلاب با درک صحیح و به‌موقع از ماهیت فضای مجازی، از سال‌ها پیش

در خصوص اهمیت آن نظرات خویش را بیان نموده، سعی کرده‌اند با تبیین واقعیت‌ها در حیطه این فضا، مسئولان، آحاد مردم جامعه، روحانیون و به‌ویژه مبلغان را در باره مسائل این حوزه، بیدار نمایند. برخی از تعبیر ایشان در مورد ماهیت فضای مجازی در ادامه بیان می‌شود.

– حقیقی بودن فضای مجازی

«همین فضای مجازی که این برادرمان به تفصیل و خیلی خوب بیان کردند و تعبیر خوبی است که ایشان کرد و به ذهن بنده هم اتفاقاً همین تعبیر قبلاً رسیده بود که «اسمش فضای مجازی است؛ درحالی که واقعاً فضای حقیقی است»؛ یعنی این فضا درون زندگی بسیاری از مردم حضور دارد.» (۵)

– فضای مجازی، بزرگ‌ترین تحول جهانی

«پیدایش فضای مجازی در چند دهه اخیر، یکی از بزرگ‌ترین نمادهای تحول جهانی است. رخدادی که تأثیرات شگرف آن هر روز در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، امنیتی و دفاعی در عرصه ملی و بین‌المللی نمود بیشتری پیدا می‌کند.» (۶)

همچنین، نگاه رهبر معظم انقلاب در باره فضای مجازی، برخلاف دو گروهی که فقط مزایا یا معایب آن را مدنظر قرار می‌دهند، بسیار باز بوده و ضمن توجه به معایب و چالش‌های به‌وجودآمده از فضای مجازی، همواره به نقاط قوت و فرصت‌های موجود در این حوزه نیز اشاره دارند.

«به نظر من، این وسایل رسانه‌ای جدید، هم یک فرصت است، هم یک خطر است.» (۷)

«عرصه فضای مجازی، یک عرصه‌ای است که دارای منافع بی‌شمار و دارای مضرات بی‌شمار است.» (۸)

فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی

در کلام رهبر معظم انقلاب، در موارد متعددی به فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی مرتبط با تبلیغ دینی اشاره شده است. در ادامه، جهت کوتاه نمودن کلام، تنها به رؤوس و عناوین بیانات ایشان اشاره می‌گردد:

الف. فرصت‌های فضای مجازی

۱. ابزاری کارآمد برای رساندن پیام (۹)؛
۲. فرصتی برای اطلاع و مواجهه با انحرافات (۱۰)؛
۳. جایگاه کشف و اطلاع‌یابی از شبهات موجود (۱۱)؛
۴. زمینه‌ای برای پاسخ دادن و برطرف کردن شبهات (۱۲)؛
۵. جایگاهی برای مقابله و مواجهه با شایعه‌سازی‌های دشمن (۱۳).

ب. چالش‌های فضای مجازی

۱. فضایی برای دروغ‌پراکنی معاندان (۱۴)؛
۲. امکان ایجاد انحراف جوانان (۱۵)؛
۳. تسلط دشمنان بر ابزارهای فضای مجازی (۱۶)؛
۴. میدان ورود نظام سلطه برای از بین بردن استقلال فرهنگی کشور (۱۷).

اهمیت فضای مجازی

رهبر معظم انقلاب در مورد اهمیت فضای مجازی معتقدند:

«فضای مجازی، خیلی مهم است. آقایانی که در زمینه فضای مجازی نظراتی دارند و ابراز می‌کنند و گاهی می‌گویند که این جزو زندگی اصلی مردم است - که ما هم قبول داریم؛ الآن واقعاً فضای مجازی، یک بخش حقیقی از زندگی مردم شده.» (۱۸)

همچنین، ایشان معتقدند که ما به شرط ورود به میدان و استخراج و واردن کردن تفکر اسلامی به فضای مجازی، قطعاً در این حوزه موفق خواهیم شد:

«این کارزار فکری، به هیچ‌وجه به زیان ما نیست؛ به سود ماست. اگر وارد این میدان بشویم و آنچه را که نیاز ماست - از مهمات تفکر اسلامی و انبارهای معارف الهی و اسلامی - بیرون بکشیم و صرف کنیم، قطعاً بُرد با ماست؛ لیکن مسئله این است که ما باید این کار را بکنیم.» (۱۹)

حضور روحانیون در فضای مجازی

با در نظر گرفتن مطالب ارزشمند و دقیقی که رهبر معظم انقلاب در باره ماهیت و اهمیت فضای مجازی بیان نمودند، یکی از بایسته‌هایی که روحانیون باید به آن توجه داشته و آن را همواره نصب‌العین خویش قرار بدهند، نظرات ایشان در خصوص حضور روحانیون در فضای مجازی است:

«امروز وظایف حوزه‌های علمیه، با گذشته تفاوت‌های زیادی کرده است. حوزه علمیه فقط برای اقامه جماعت نیست. منبر رفتن به صورت سنتی هم اگر محتوای عالی و پُرمغزی نداشته باشد، کافی نیست. امروز شما ببینید وسایل تبلیغ در دنیا چقدر متنوع شده؛ این طرف دنیا، یک نفر جوان پای یک دستگاه کوچک می‌نشیند و افکار، تصورات، تخیلات، پیشنهادهای فکری و پیشنهادهای عملی را از سوی هرکسی - بلکه هر ناکسی - از آن طرف دنیا دریافت می‌کند. امروز، اینترنت و ماهواره و وسایل ارتباطی بسیار متنوع وجود دارد و حرف، آسان به همه جای دنیا می‌رسد. میدان افکار مردم و مؤمنین، عرصه کارزار تفکرات گوناگون است. امروز، ما در یک میدان جنگ و کارزار حقیقی فکری قرار داریم.» (۲۰)

ضرورت تبلیغ در فضای مجازی

دیدگاه مقام معظم رهبری در مورد ضرورت تبلیغ دین در فضای مجازی، ناظر به توصیه‌های ایشان در ایجاد آمادگی، و کیفیت نشر محتوای اسلامی در فضای مجازی است. رهبر معظم انقلاب، حضور در فضای مجازی و ایفای نقش در این فضا را جزو وظایف مسلم روحانیون و به‌خصوص مبلغان دانسته و از فضای مجازی به عنوان فرصتی بی‌بدیل یاد می‌کنند که غفلت از آن، موجب از دست رفتن فرصت و انجام ندادن وظیفه است. برخی از وظایفی که ایشان در این موضوع برای روحانیون ترسیم کرده‌اند، عبارت‌اند از:

۱. فعال بودن در فضای مجازی

«بعضی‌ها از این مردمان مؤمن، جوان‌های مؤمن، از معمم و غیرمعمم، روحانی و غیرروحانی - بعضی غیر روحانیون در این زمینه، فعال‌تر هم هستند - کارهای بسیار خوبی را انجام می‌دهند؛ ناگهان در سطح دنیا یک مطلبی را، یک مفهومی را، یک فکر درستی را منتشر می‌کنند، طرف مقابل می‌ماند.» (۲۱)

۲. جلوگیری از خاموشی مشعل تبلیغ دین، اخلاق و معنویات

«بحمدالله روحانیت اسلام در طول این چند قرن اخیر، نگذاشته است که مشعل فروزان تبلیغ دین، اخلاق و معنویات خاموش گردد.» (۲۲)

۳. رساندن احتیاجات دینی به مردم

«ما روحانیون در پی این هستیم که مخاطبی پیدا کنیم و آنچه را که از رسالت الهی بر دوشمان است، به آن مخاطب برسانیم. اگر این نباشد که روحانیت معنایی ندارد؛ تحریض به علم، بخش عمده‌اش برای این است که انسان، آن علم را به مخاطبینی برساند که به آن احتیاج دارند.» (۲۳)

۴. تغذیه عالمانه مردم در امور دینی

«اعتقاد ما این است که ما امروز نوکر دینیم؛ ما نوکر اسم‌ها که نیستیم. روحانیت برای چیست؟ روحانیت برای این است که بتواند مردم را تغذیه دینی کند؛ البته عالمانه.» (۲۴)

۵. تربیت معنوی مردم در فضای مجازی

«الآن در فضای مجازی معمول شده، کار عادی و رایجی است که به همدیگر بدگویی کنند؛ این به آن، آن به این تهمت بزنند، یک ضعف کوچک را بزرگ کنند، آبروی مؤمن را ببرند که معلوم هم نباشد چه کسی است؛ خب، خیلی چیز بدی است. در بین جوان‌های ما، یک چنین چیزهایی وجود دارد که باید جلوی‌ش گرفته بشود؛ این با تربیت معنوی [ممکن است.]» (۲۵)

۶. ایجاد وحدت در آحاد مردم

«یک مسئله مهم دیگر هم مسئله وحدت آحاد مردم - وحدت ملی و وحدت اجتماعی مردم - است. متأسفانه امروز، در فضای عمومی، در فضاهای مجازی، توهین به یکدیگر، اهانت به یکدیگر، تهمت زدن به یکدیگر از سوی جمعی رایج شده است!» (۲۶)

۷. مرزبندی اعتقادی و سیاسی با دشمنان

«مسئله دیگر که باز این را هم عرض کنیم، مرزبندی با دشمن برای مصونیت از تهاجم نرم [است]. یکی از کارهای بسیار لازم، همین است که ما نگذاریم مرزمان با دشمن کمرنگ بشود. مرزبندی با دشمن، اگر مرزبندی با دشمن نبود و مرز، برجسته نبود، عبور از این مرز - چه از این طرف به آن طرف، چه از آن طرف به این طرف - ممکن می‌شود؛ درست مثل مرزهای جغرافیایی.

مرز اعتقادی و مرز سیاسی هم عیناً همین جور است؛ وقتی که مرز روشن نبود، دشمن می‌تواند نفوذ کند، می‌تواند خدعه کند، می‌تواند فریبنده عمل بکند، می‌تواند بر فضای مجازی مسلط بشود. اگر مرز با دشمن روشن بود، تسلط او بر فضای مجازی، بر محیط فرهنگی به این آسانی نخواهد بود.» (۲۷)

۸. عمل مدبرانه و به دور از سهل‌انگاری و سهل‌اندیشی

«حرکتی که در مقابل دشمن می‌خواهیم انجام بدهیم، با حزم و تدبیر باشد یا با سهل‌اندیشی و سهل‌انگاری باشد؛ مثلاً فرض کنید در بیانات آقایان راجع به فضای مجازی و مسائل مانند اینها، خب نوع برخورد با این قضیه، دو جور ممکن است: می‌تواند به صورت مدبرانه عمل کردن [باشد]، یک‌جور هم نه، می‌تواند به صورت سهل‌اندیشانه. [البته] سهل‌انگاری، یک حرف است؛ سهل‌اندیشی، یک حرف دیگر است؛ سهل‌اندیشی، یعنی انسان پیچیدگی کار را نبیند، آن پیچ‌های

کار و مشکلات کار را انسان توجه نکند؛ این، سهل‌اندیشی است. سهل‌انگاری هم این است که انسان نگاه کند، بی‌تفاوت از مقابل خطر عبور کند. هم می‌توان این جوری عمل کرد، هم می‌توان باتدبیر، بادقت، باملاحظه جوانب وارد میدان شد.» (۲۸)

۹. مجاهدت و آمادگی برای مقابله با دشمن

«روحانیت وقتی که انقلابی باشد، وقتی در حال مبارزه باشد، وقتی در حال مجاهدت باشد، وقتی که دشمن را بشناسد، وقتی که شیوه‌ها و ترفندهای دشمن را تشخیص بدهد، وقتی خود را آماده برای مقابله با این شیوه‌ها و ترفندها بکند، آن وقت به جایگاه اصلی و واقعی خودش حقیقتاً نزدیک شده یا رسیده.» (۲۹)

۱۰. جلوگیری از گمراهی جوانان

«هر یک نفری که بتواند با رایانه کار بکند، یک رسانه است. می‌نشینند پخش می‌کنند شبهات را، حرف‌ها را؛ جوان‌های مؤمن را، جوان‌های سالم را گمراه می‌کنند. اینها را باید شناخت. چه کسی بایستی بیاید وسط میدان و سینه سپر کند و مانع بشود از گمراهی جوانان؟ چه کسی باید مانع بشود از اقدام دشمن برای انحراف ذهن جوانان؟ به عهده چه کسی است این کار؟ جامعه علمی و مذهبی، یعنی روحانیت، اولین وظیفه‌اش، این است؛ مهم‌ترین وظیفه‌اش، این است.» (۳۰)

۱۱. جبهه‌سازی در سطح جهان اسلام

«یکی دیگر از مسائلی که به نظرم می‌توانید انجام بدهید، تشکیل یک جبهه واحد در سطح جهان اسلام است؛ امروز، وسیله ارتباط هم آسان است. در فضای مجازی تماس بگیرید؛ به قول این فرنگی‌مآب‌ها، یک کمپین‌های عمومی دنیای اسلامی تشکیل بدهید علیه تسلط آمریکا؛ از لحاظ ضدیت با سیاست‌های آمریکایی و سیاست‌های صهیونیستی. میلیون‌ها عضو وارد این مجموعه بشوند، وارد این جریان فکری بشوند و برایشان خوراک تهیه کنید...» (۳۱)

از نظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، تبلیغ دینی دارای دو اثر بسیار ارزشمند گفتمان‌سازی و جریان‌سازی است و آثار ارزشمند دیگری همچون: رشد اندیشه دینی، به حرکت درآوردن جامعه، وارد میدان شدن ابتکارها، بیان فرصت‌ها و تهدیدها، شناساندن دوست و دشمن، افزایش اعتماد به نفس مردم، گسترش فرهنگ صحیح، افزایش معرفت صحیح در مخاطبان، هشدار به موقع و بیدارباش جامعه، از جمله آثار آن است

مخاطبان تبلیغ در فضای مجازی

در نظر مقام معظم رهبری، یکی از مهم‌ترین بایسته‌ها در جریان تبلیغ، توجه به مخاطبان است. به همین دلیل، بخش عمده‌ای از توصیه‌های ایشان به مبلغان و به‌ویژه مبلغان مجازی، در مورد لزوم شناخت مخاطبان، لزوم پاسخگویی به نیازهای مخاطبان و در نهایت، معرفی گروه‌های اصلی و عمده مخاطبان در فضای مجازی است.

مخاطب‌شناسی صحیح با حضور در بین مردم (۳۲)، شناخت نیازهای آنان (۳۳) و توجه به سطح علمی مخاطبان که در این زمان نسبت به گذشته ارتقا یافته (۳۴)، از جمله نکات مورد نظر ایشان است.

ایشان چند گروه را به عنوان مخاطب ویژه، برجسته نموده‌اند که در میان ایشان، جوانان، کودکان و دانش‌آموزان و مخاطبان بین‌المللی، از اهمیت وافری برخوردارند.

جوانان و نوجوانان که قشر عظیمی از فعالان فضای مجازی را تشکیل می‌دهند، به دلیل: امتیاز جوانی، آمادگی خوب برای فراگیری، شکل‌گیری سریع ذهن، روحیه حق‌پذیری و حق‌طلبی، مهم‌ترین مخاطبان این عرصه هستند که باید مطابق با شخصیت و نیازهایشان، با آنان مواجه شد.

مخاطبان بین‌المللی نیز از جمله مهم‌ترین مخاطبان‌اند. معظم‌له با نیاز به این تلنگر و پاسخ به این پرسش که چرا رسانه‌های صهیونیستی این مقدار علیه اسلام تبلیغ می‌کنند، می‌فرماید:

«اگر به مردم معمولی دنیا یک تلنگری زده شود، یک توجهی به آنها داده شود، اینها ناگهان به فکر می‌افتند که علت اینکه این قدر اسلام در این مطبوعات صهیونیستی، در این شبکه‌های تلویزیونی وابسته به محافل قدرتمند و دارای زر و زور مورد تهاجم قرار می‌گیرد، چیست؟ این خود، زمینه یک پرسش است و این پرسش، به نظر ما برکاتی دارد و می‌تواند این تهدید را تبدیل به فرصت کند.» (۳۵)

ایشان در جاهای دیگر نیز به این مسئله اشاره کرده، دنیای سرخورده از مادیات را چشم‌انتظار کسب معارف اسلامی و آشنایی با معارف دینی دانسته، فرموده‌اند:

«امروز، دنیا تشنه شماسست... تنها چیزی که می‌تواند پاسخگوی این نیاز باشد، کسب علم، تحقیق علمی و تفکر است.» (۳۶)

شرایط مبلغ مجازی

از جمله بایسته‌هایی که رهبر معظم انقلاب در رهنمودهایشان مورد توجه قرار داده‌اند، مربوط به ویژگی‌ها و شرایطی است که یک مبلغ واقعی، واجد آن است. از دیدگاه ایشان، حرکت تبلیغی مبلغ، باید از ویژگی‌هایی که موجب حرکت صحیح او می‌شود، نشئت گرفته، مبلغ با اعتقادی راسخ، به انجام وظیفه بپردازد.

ایشان شرایطی مهمی را در وجود شخص مبلغ توصیه فرموده‌اند؛ از جمله:

۱. عمل مبلغ، شرط اثر و تحقق تبلیغ: ایشان عمل مبلغ را بالاترین نوع تبلیغ دانسته، مبلغان را به کار و تلاش تشویق می‌نمایند. عملکرد هر مبلغ، می‌تواند حقایق بیان شده توسط وی را به اثبات برساند. (۳۷)

۲. آگاهی مبلغ از زمان: هنر مبلغ دین، آن است که مخاطب را با آنچه نیاز اوست، آشنا کند. بنابراین، نیاز زمانه را باید شناخت. (۳۸)

۳. آگاهی از اسلام و مبانی آن (۳۹).

۴. تهذیب نفس (۴۰).

۵. هنرمند بودن مبلّغ و استفاده از بیان هنری (۴۱).

محتوای مناسب برای تبلیغ

یکی از بایسته‌های تبلیغ در فضای مجازی، تهیه محتوای مناسب برای تبلیغ است. رهبر معظم انقلاب در رهنمودهای خویش، ضمن تأکید بر «رفع شبهات» و «امیددهی به مخاطبان»، به عنوان دو محتوای مهم و اساسی برای مبلغان، به ذکر برخی از محتواهای ناب که در تبلیغ باید از آن استفاده نمود، اشاره کرده‌اند:

الف. رفع شبهات: مقام معظم رهبری، رفع شبهات و دامن نزدن به آن را، جزو محتواهای مهم در تبلیغ دانسته، بر تلاش مبلغان برای رفع این شبهات تأکید می‌کند:

«دشمنان، شبهه القا می‌کنند. دشمنان هم نه؛ منکرین فکری من و شما به القای شبهه می‌پردازند. مگر می‌شود گفت هرکس فکر ما را قبول ندارد، لال شود، حرف نزند، و هیچ شبهه‌ای القا نکند؟ مگر می‌شود این طور گفت؟ به هر حال، حرف می‌زنند، مطلب می‌پراکنند، به ایجاد تردید می‌پردازند و شبهات درست می‌کنند. مهم این است که مطلبی که شما می‌گویید، برطرف کننده شبهه باشد و آن را زیاد نکند.» (۴۲)

ب. امیددهی به مخاطبان: حضرت آیت‌الله خامنه‌ای با توجه به رویکرد دشمنان در ایجاد یأس و ناامیدی در مردم و به‌خصوص جوانان، بر یکی دیگر از محتواهای اصلی مورد انتظار در تبلیغ، یعنی امیددهی به مخاطبان، تأکید ویژه‌ای می‌نمایند:

«وظیفه مبلّغ دین و مبلّغ معنویت و پیام‌آور حقیقت، این است که مردم را امیدوار کند و یأس را از آنها بزدايد.» (۴۳)

دیدگاه مقام معظم رهبری در مورد ضرورت تبلیغ دین در فضای مجازی، ناظر به توصیه‌های ایشان در ایجاد آمادگی، و کیفیت نشر محتوای اسلامی در فضای مجازی است. رهبر معظم انقلاب، حضور در فضای مجازی و ایفای نقش در این فضا را جزو وظایف مسلم‌روحانیون و به‌خصوص مبلغان دانسته و از فضای مجازی به عنوان فرصتی بی‌بدیل یاد می‌کنند که غفلت از آن، موجب از دست رفتن فرصت و انجام ندادن وظیفه است

محتوای ناب برای تبلیغ

رهبر معظم انقلاب با اشاره مستقیم به برخی مفاهیم والا و محتوای ناب اسلامی، مبلغان را به پُر اثر کردن تبلیغ با استفاده از این مفاهیم راهنمایی می‌کند؛ از جمله این مفاهیم، عبارت‌اند از:

۱. محور قرار دادن قرآن

«در همه احوال، قرآن باید محور تبلیغات، حرکت و تلاش قرار بگیرد.» (۴۴)

۲. بیان مستدل اندیشه ناب اسلامی

«روحانی باید با اندیشه ناب اسلامی از بهترینش،

مستدل‌ترینش و قوی‌ترینش مجهّز باشد. ما این طور اندیشه‌ها و حرف‌ها، بسیار داریم. یک نفر مثل شهید مطهری (رضوان الله تعالی علیه)، یک جامعه دانشگاهی را در مقابل خود، به قبول و اذعان و تسلیم وامی‌داشت. در همان دانشکده‌ای که آن بزرگوار تدریس می‌کرد، کسانی بودند که به طور صریح، ضدّ دین تبلیغات می‌کردند و درس می‌گفتند. آن بزرگوار نرفت با آنها دعوا کند و دست‌به‌یقه شود. حرف زد، فکر داد، حقایق را گفت، از ذهنیت صحیح استفاده نمود و فضا را قبضه کرد.» (۴۵)

۳. استفاده از مفاهیم عاشورا

«از این فرصت (عاشورا و دهه محرم)، استفاده شود؛ همان‌طور که خود حسین بن علی (علیه‌السلام) به برکت جهادش، اسلام را زنده کرد.» (۴۶)

«ما مبلغان، زیر نام حسین بن علی تبلیغ می‌کنیم. این فرصت بزرگ [تبلیغ] را این بزرگوار به مبلغان دین بخشیده است که بتوانند تبلیغ دین را در سطوح مختلف انجام بدهند. هر یک از آن سه عنصر [تشکیل‌دهنده حرکت عاشورایی حسین بن علی (ع)]: منطقی و عقلی، عنصر حماسه و عزت، و عنصر عاطفه]، باید در تبلیغ ما نقش داشته باشد؛ هم صرف پرداختن به عاطفه و فراموش کردن جنبه منطقی و عقلی که در ماجرای حسین بن علی (علیه‌السلام) نهفته است، کوچک کردن حادثه است، هم فراموش کردن جنبه حماسه و عزت، ناقص کردن این حادثه عظیم و شکستن یک جواهر گران‌بهاست؛ این مسئله را باید همه - روضه‌خوان، منبری و مداح - مراقب باشیم.» (۴۷)

۴. بیان درس اخلاق

«باید درس اخلاق بگویید، درس اخلاق سیاسی هم بگویید، درس اخلاق و معنویت هم بگویید، تحلیل سیاسی هم بدهید، دشمن درونی را هم که نفس اماره یا شیطان رجیم است، معرفی کنید، دشمن اجتماعی را هم که شیطان بزرگ یا شیطان‌های گوناگون‌اند، معرفی کنید، ایادی و اذنان شیطان را هم معرفی کنید. دعوت به عبودیت، نفی اینها را می‌طلبد؛ چاره‌ای ندارید.» (۴۸)

۵. بیان نظریات نو و به‌روز

«امروز دنیا در زنده‌ترین مسائل و علوم مورد احتیاج مردم، ساعت‌به‌ساعت روش‌های نو را پیش می‌آورد. واقعاً در بسیاری از علوم که در میدان و صحنه تبادل نظر هست، شما اگر امروز نظریه‌ای را خواندید، یک ماه بعد نمی‌توانید به عنوان آخرین نظریه به آن تکیه کنید. روش‌ها دائماً عوض می‌شود و حرف‌ها نوبه‌نو می‌آید.» (۴۹)

۶. ارائه تخصصی محتوا

«ما واقعاً در برنامه‌های معارفی خود، کدام قسمت از این معارف عجیب را می‌خواهیم بیان کنیم؟ کدام یک بیشتر مورد نیاز مردم است؟ با چه زبانی می‌خواهیم آن را بیان کنیم؟ اینها مسائلی است که از عهده کسی که حالا مثلاً چند تا مدرک و مرجع و کتاب را نگاه می‌کند و مطالبی را جمع‌آوری می‌کند، برنمی‌آید؛ این، محقق مذهبی می‌خواهد. باید کسی باشد که متخصص باشد، تا محتواها را معین کند و به برنامه‌سازان شما بدهد.» (۵۰)

۷. بیان مسائل اساسی جامعه

«مسئله سبک زندگی، مسئله حکمرانی اسلامی، مسئله مبارزه با طاغوت، مسئله استقرار توحید به معنای واقعی کلمه در جامعه، و مسئله عدالت که جزو اساسی‌ترین مسائل است؛ بروید بگویید اینها را، معرفت مردم را بالا ببرید، گفتمان‌های انقلابی در مردم به وجود بیاورید؛ و البته وجود دارد، تقویت کنید.» (۵۱)

۸. ترویج فضایل اخلاقی

«ما امروز به اخلاقیات احتیاج داریم، به معارف احتیاج داریم. امروز احتیاج داریم که نسل موجود ما، نسل جوان ما، با امید، با نشاط، با خوش‌بینی به آینده، با ایمان به خدا، با پیوستگی قلبی به اهل‌بیت(ع) بار بیاید. ما احتیاج داریم که جوان ما امروز افتخار کند به اینکه متعلق به ایران اسلامی است؛ افتخار کند به وجود امام؛ افتخار کند به جمهوری اسلامی؛ افتخار کند به دین خود و به مذهب خود و به پیروی اهل‌بیت(ع). ما امروز به جوانی احتیاج داریم که بداند سرنوشت خود او و سرنوشت جامعه او و سرنوشت خانواده بزرگ او، وابسته به کار و تلاش اوست؛ اهل تلاش باشد، اهل کار باشد، اهل جدیت باشد، اهل پیگیری باشد، اهل تنبلی نباشد، اهل وادادگی و لابلایگری نباشد. این تربیت‌ها، چه جوری انجام می‌گیرد؟» (۵۲)

«مردم را هدایت کنید؛ ذهن مردم را روشن کنید؛ مردم را به فراگرفتن دین تشویق کنید؛ دین صحیح و پیراسته را به آنها تعلیم دهید؛ آنها را به فضیلت و اخلاق اسلامی آشنا کنید؛ با عمل و زبان، فضیلت اخلاقی را در آنها به وجود آورید؛ مردم را موعظه کنید؛ از عذاب خدا، از قهر خدا، از دوزخ الهی بترسانید؛ انذار کنید - انذار سهم مهمی دارد؛ فراموش نشود - آنها را به رحمت الهی مژده دهید؛ مؤمنین و صالحین و مخلصین و عاملین را بشارت دهید؛ آنها را با مسائل اساسی جهان اسلام و با مسائل اساسی کشور آشنا کنید.» (۵۳)

۹. تحکیم و ترویج عقاید دینی

«امروز کدام محتوا مهم است؟ ما باید چه چیزی را در منبر تبلیغ، برای مردم بیان کنیم؟ می‌توان در یک کلمه گفت: مباحثی که عقاید دینی آنها را مستحکم و راسخ کند. اسلام وارد در متن زندگی را معرفی کنیم؛ اسلام رحمت به ضعفا؛ اسلام جهاد و مبارزه با مستکبران. به نظر من، این، یک وظیفه‌ای است که به عهده همه است؛ دستگاه‌های تبلیغاتی ما، دستگاه‌های علمی ما، حوزه‌های علمیه ما، باید این هدف را دنبال بکنند.» (۵۴)

۱۰. وحدت و اتحاد ملی

«[شما روحانیون]، از جمله چیزهای مهمی که بایستی در تبلیغات، مردم را به آن توجه دهید، مسئله وحدت و اتفاق و اتحاد ملت است.» (۵۵)

آسیب‌شناسی تبلیغ در فضای مجازی

از نظر رهبر معظم انقلاب، برخی مبلغان دینی در روند تبلیغ خویش دچار آسیب‌هایی می‌شوند که ایشان با گوشزد این آسیب‌ها، مبلغان را در انجام بهتر وظیفه تبلیغی خویش راهنمایی می‌کنند.

در دیدگاه مقام معظم رهبری در مواجهه با مسائل سیاسی، دو آسیب کلی متوجه مبلغان است؛ یکی کناره‌گیری و خودداری از پرداختن به مسائل سیاسی (۵۶)، و دیگری افراط در پرداختن به مسائل سیاسی و فراموش کردن وظیفه اصلی (۵۷).

نکته دیگر اینکه آسیب‌هایی چند به واسطه حضور در فضای مجازی، گریبان‌گیر مبلغان مجازی می‌شود که عمدتاً به آن التفات ندارند. رهبر معظم انقلاب با توجه به شرایط فضای مجازی، نسبت به این آسیب‌ها هشدار و توجه می‌دهند:

۱. بی‌توجهی به گفت‌وگوی واقعی با مخاطبان

«فضای مجازی، چیز خوبی است، فرصتی است؛ اما کافی نیست. بعضی‌ها چسبیده‌اند به فضای مجازی، [یعنی] تویتر و مانند اینها، برای اینکه پیام‌هایشان را برسانند، این، [به‌تنهایی] فایده ندارد؛ مخاطب واقعی لازم است، میزگرد لازم است، سخنرانی لازم است، نشریه لازم است، بحث‌های دوفره و سه‌فره لازم است، جلسات تحلیل لازم است؛ این جور با مخاطبیتان بنشینید؛ و مانند این کارها.» (۵۸)

۲. اعتنا به رسانه‌های زرد

«تا یک کار خوبی شما می‌کنید، آن کسانی که گوش‌به‌زنگ هستند که هر کار خوبی را بگویند، در این مطبوعات زرد و امثال اینها و در شبکه‌های اجتماعی، شروع می‌کنند به حمله کردن، به اینها اصلاً اعتنا نکنید؛ نگاه کنید ببینید که واقعیت چیست، ارزش چیست، دل‌های آگاه چه می‌فهمند و چه می‌خواهند؛ به آن توجه کنید.» (۵۹)

۳. اهمیت دادن به گفته‌های بی‌اساس

«حالا که دیگر فضای مجازی هم هست؛ یک دستگاهی بی‌در و دروازه که هر کس هر چه دلش می‌خواهد، می‌نویسد. اینها اهمیتی ندارد، اینها شما را از کار باز ندارد... خب می‌گویند دیگر؛ علیه همه می‌گویند؛ علیه پیغمبر، پیغمبران، علیه امیرالمؤمنین، علیه خدا، علیه شما هم می‌گویند؛ بگویند؛ این مانع از این نشود که شما کارتان را انجام بدهید.» (۶۰)

۴. مشغول شدن به فروع و حواشی

«از فروع و از حواشی، به جد پرهیز کنید؛ من می‌بینم متأسفانه - مال امروز و دیروز هم نیست - در غالب دوران‌ها ما زیاد دچار حواشی و فروع بوده‌ایم... اما حالا با پدید آمدن فضای مجازی و این حواشی‌ای که در فضای مجازی و مانند اینها هست، بیشتر هم این فروع و این حواشی و امثال اینها زیاد می‌شود؛ از آنها هر چه ممکن است، پرهیز کنید.» (۶۱)

۵. رها نمودن جوانان در فضای مجازی

«بایست مراقبت کنید تا این موجب این نشود که جوان‌ها وارد فضای بی‌بندوبار و رهای اینترنت بشوند و سرشان گرم بشود به یک چیزهای دیگری که هم از لحاظ اخلاقی، هم از لحاظ اعتقادی، خطرهای بزرگی برای اینها دارد؛ این را باید کاملاً مراقبت بکنید.» (۶۲)

برتری تبلیغ سنتی بر تبلیغ مجازی

از نظر رهبر معظم انقلاب، تبلیغ سنتی و منبر، جزو رسانه‌های بسیار خوب و مؤثر است و با وجود اهمیت بسیار زیاد تبلیغ مجازی، نباید از آن غفلت نمود:

«من بارها گفته‌ام که با همه این وسایل ارتباط جمعی‌ای که وجود دارد - البته روحانیت باید از همه این وسایل ارتباط جمعی استفاده کند؛ از اینترنت و تکنولوژی‌های جدید ارتباطاتی باید همه روحانیت برای دین استفاده کند؛ همچنانی که از رادیو و تلویزیون و بقیه چیزها استفاده می‌کند - درعین حال، مسجد، جلسه مذهبی، نشست روبه‌روی مردم، دهان‌به‌دهان و نفس‌به‌نفس با مردم حرف‌زدن، یک نقش بی‌بدیل دارد و هیچ چیزی، جای این را نمی‌گیرد و این هم، مال شماست.» (۶۳)

«این مجالس روضه‌خوانی، مجالس وعظ و خطابه، مجالس گوناگون، خیلی چیزهای مهمی است؛ اینها را دست کم نباید گرفت؛ هم از فضای مجازی مؤثرتر است، هم از صداوسیما مؤثرتر است.» (۶۴)

«هیچ چیزی، حتی صداوسیما که یک رسانه فراگیر است، نمی‌تواند جای ارتباط مستقیم علما و متفکرین دینی را با مردم بگیرد.» (۶۵)

«من به منبر خیلی عقیده دارم. امروز اینترنت، ماهواره، تلویزیون و ابزارهای گوناگون ارتباطی فراوان هست؛ اما هیچ‌کدام از اینها منبر نیست؛ منبر، یعنی روبه‌رو و نفس‌به‌نفس حرف زدن. این، یک تأثیر مشخص و ممتازی دارد که در هیچ‌کدام از شیوه‌های دیگر، این تأثیر وجود ندارد.» (۶۶)

منبع:

پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، تاریخ دسترسی: ۱۳۹۹/۸/۲۰، نشانی:

<https://farsi.khamenei.ir>

پی‌نوشت‌ها:

۱. بیانات در دیدار اعضای شورای هماهنگی تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۶/۱۰/۶.
۲. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۴/۱۰/۲۷.
۳. همان، ۱۳۷۰/۴/۲۰.
۴. همان، ۱۳۸۸/۹/۲۲.
۵. بیانات در دیدار طلاب حوزه‌های علمیه استان تهران، ۱۳۹۶/۶/۶.
۶. حکم انتصاب اعضای شورای عالی فضای مجازی، ۱۳۹۴/۶/۱۴.
۷. دیدار جمعی از مدیران و اساتید مؤسسه امام صادق(ع) با رهبر انقلاب، ۱۳۹۶/۳/۱.
۸. بیانات در اولین جلسه درس خارج فقه در سال تحصیلی جدید، ۱۳۹۵/۶/۱۶.
۹. بیانات در دیدار طلاب حوزه‌های علمیه استان تهران، ۱۳۹۶/۶/۶.
۱۰. دیدار جمعی از مدیران و اساتید مؤسسه امام صادق(ع) با رهبر انقلاب، ۱۳۹۶/۳/۱.
۱۱. همان.
۱۲. همان.
۱۳. بیانات در دیدار مردم قم، ۱۳۹۷/۱۰/۱۹.
۱۴. بیانات رهبر انقلاب در ابتدای درس خارج فقه درباره صفتهای برجسته اخلاقی، ۱۳۹۷/۱۲/۲۱.

۱۵. دیدار جمعی از مدیران و اساتید مؤسسه امام صادق(ع) با رهبر انقلاب، ۱۳۹۶/۳/۱.
۱۶. بیانات در مراسم بیست‌وهفتمین سالگرد رحلت امام خمینی(ره)، ۱۳۹۵/۳/۱۴.
۱۷. همان.
۱۸. بیانات در ارتباط تصویری با جلسه هیئت دولت، ۱۳۹۹/۶/۲.
۱۹. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون استان کرمان، ۱۳۸۴/۲/۱۱.
۲۰. همان.
۲۱. بیانات در اولین جلسه درس خارج فقه در سال تحصیلی جدید، ۱۳۹۵/۶/۱۶.
۲۲. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۷/۲/۲.
۲۳. بیانات در دیدار نمایندگان نهاد نمایندگی ولی فقیه در دانشگاه‌ها، ۱۳۷۶/۷/۱۶.
۲۴. بیانات در دیدار جمعی از اساتید و فضلا و طلاب نخبه حوزه علمیه قم، ۱۳۸۹/۸/۲.
۲۵. بیانات در دیدار جمعی از استادان، نخبگان و پژوهشگران دانشگاه‌ها، ۱۳۹۷/۳/۲۰.
۲۶. خطبه‌های نماز عید فطر، ۱۳۹۷/۳/۲۵.
۲۷. بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۷/۱۲/۲۳.
۲۸. همان.
۲۹. بیانات در دیدار دست‌اندرکاران کنگره شهدا و ایثارگران روحانی استان قم، ۱۳۹۶/۸/۲۲.
۳۰. بیانات در اولین جلسه درس خارج فقه در سال تحصیلی جدید، ۱۳۹۵/۶/۱۶.
۳۱. بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۳۹۵/۴/۱۲.
۳۲. بیانات در جمع روحانیون شیعه و اهل سنت کرمانشاه، ۱۳۹۰/۷/۲۰.
۳۳. بیانات در نهمین گردهمایی سراسری ائمه جمعه، ۱۳۷۲/۶/۲۸.
۳۴. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون کهگیلویه و بویراحمد، ۱۳۷۳/۳/۱۷.
۳۵. بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۳/۱۲/۲۱.
۳۶. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۴/۹/۱۶.
۳۷. بیانات در دیدار با ائمه جمعه سراسر کشور، ۱۳۶۹/۳/۷.
۳۸. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۸/۱/۲۳.
۳۹. بیانات در مراسم سالگرد شهادت دکتر مفتاح، ۱۳۶۴/۹/۲۶.
۴۰. بیانات در دیدار جمعی از پاسداران، ۱۳۷۳/۱۰/۱۵.
۴۱. بیانات در دیدار مسئولان سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰/۱۲/۵.
۴۲. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون کهگیلویه و بویراحمد، ۱۳۷۳/۳/۱۷.
۴۳. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۶/۱۰/۳.
۴۴. بیانات در دیدار کارگزاران حج، ۱۳۸۳/۹/۳۰.
۴۵. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۲/۳/۲۶.
۴۶. همان، ۱۳۷۴/۳/۳.
۴۷. بیانات در دیدار روحانیان و مبلغان در آستانه ماه محرم، ۱۳۸۴/۱۱/۵.
۴۸. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۶/۱۰/۳.
۴۹. همان، ۱۳۷۰/۴/۲۰.
۵۰. بیانات در دیدار اعضای گروه ویژه و گروه معارف اسلامی صدای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۰/۱۲/۱۳.
۵۱. بیانات در دیدار طلاب حوزه‌های علمیه، ۱۳۹۸/۲/۱۸.
۵۲. بیانات در دیدار جمعی از مداحان، ۱۳۸۹/۳/۱۳.
۵۳. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۸/۱/۲۳.
۵۴. بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۳/۱۲/۲۱.
۵۵. بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۷/۲/۲.
۵۶. بیانات در دیدار روحانیان و مبلغان در آستانه ماه محرم، ۱۳۸۴/۱۱/۵.
۵۷. بیانات در جمع فضلا و طلاب و روحانیون مشهد، ۱۳۶۹/۱/۴.
۵۸. بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۳۹۶/۳/۱۷.
۵۹. بیانات دیدار قهرمانان و ورزشکاران مسابقات آسیایی و پاراآسیایی، ۱۳۹۳/۱۱/۱.
۶۰. بیانات در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضائیه، ۱۳۹۸/۴/۵.
۶۱. گزیده‌ای از بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۹۸/۵/۳۰.
۶۲. بیانات در ارتباط تصویری با رؤسا و مدیران آموزش و پرورش، ۱۳۹۹/۶/۱۱.
۶۳. بیانات در دیدار روحانیون استان سمنان، ۱۳۸۵/۸/۱۷.
۶۴. بیانات در دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران، ۱۳۹۵/۵/۳۱.
۶۵. بیانات در دیدار با اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۳/۶/۱۳.
۶۶. بیانات در دیدار روحانیان و مبلغان در آستانه ماه محرم، ۱۳۸۴/۱۱/۵.